

HERMENEVS

16^e JAARGANG, AFL. 2 — 15 October 1943

Opgang en Ondergang van Vaste Sterren

Grieksche en Latijnsche woordenboeken en commentaren op klassieke schrijvers bevatten op het stuk van op- en ondergang van vaste sterren niet zelden mededeelingen, die den lezer slechts zoolang bevredigen, als hij niet nadenkt. Zoo vindt men, om twee voorbeelden uit vele te nemen, in het Grieksch Woordenboek van Muller:

s. v. ὄπώρα: tijd van de opkomst van Sirius tot het ondergaan der Pleiaden.

s. v. προτρουγητής: ster die kort voor den wijnoogst opkomt.

Deze uitleggingen wekken den indruk, alsof er een bepaald tijdstip in het jaar zou zijn aan te wijzen, waarop Sirius opkomt, een ander, waarop de Pleiaden ondergaan, een derde, waarop de ster in bet sterrenbeeld van de Maagd, die met haar Latijnschen naam Vindemiator heet, boven den horizon verschijnt. Het is echter duidelijk, dat dit onjuist is. Wanneer een ster ver genoeg van de hemelpool af ligt om niet steeds boven den horizon te moeten blijven, zal ze noodzakelijk lederen dag van het jaar zoowel op- ak ondergaan en men kan dus niet een bepaald tijdstip vastleggen door het met den-op- of den ondergang van een bepaalde ster te laten samenfallen. Aan den anderen kant is het echter een feit, dat de Grieksche ὄπώρα met de ἀνατολή van Sirius begint en met de δύσις van de Pleiaden eindigt. Aan deze woorden moet dus blijkbaar een andere beteekenis worden gehecht dan die wij tegenwoordig met de astronomische vaktermen opgang en ondergang verbinden. Om duidelijk te maken, welke die beteekenis is, zal een kleine astronomische uitweiding noodig zijn.

We nemen daarbij als bekend aan, dat de spher der vaste sterren een volledige omwenteling om de hemelas uitvoert in een tijdvak, dat omstreeks vier minuten korter is dan een etmaal. Wanneer men dus een bepaalde ster op een bepaalden dag op een zeker tijdstip van den avond bij haar doorgang door den meridiaan in het Zuiden ziet culmineeren, zal men haar den volgenden dag vier minuten vroeger op dezelfde plaats aantreffen. Dezelfde vervroeging zal uiteraard bij de tijdstippen van op- en ondergang zijn waar te nemen.

Het gevolg van deze gestadige vervroeging van de tijdstippen van

op- en ondergang is, dat hoewel een bepaalde ster lederen dag weer in denzelfden tijd dezelfde baan doorloopt, het met haar zichtbaarheid in verschillende deelen van het jaar zeer velschillend gesteld is. Opdat een ster zichtbaar zal zijn, wordt niet alleen veischt, dat ze zich boven den horizon bevindt, maar ook, dat het voldoende donker is. Wanneer nu een zekere ster bij voorbeeld op een dag in begin Januari om 18 uur opkomt en, na te middernacht geculmineerd te zijn, om 6 uur van den volgenden kalenderdag ondergaat, zal zij een dag later reeds om 17.56 boven den horizon verschijnen en om 5.56 daar weer onder verdwijnen. In een tijdvak van 30 dagen groeit deze vervroeging aan tot circa twee uur en de tijdstippen van opkomst en ondergang zullen dus in begin Februari opv. 16 en 4 uur, in begin Maart 14 en 2 uur zijn, terwijl ze in begin Juni reeds opv. 8 en 20 uur zullen zijn geworden. Dezelfde ster, die dus in Januari van haar opkomst af tot haar ondergang toe zichtbaar was (het is immers dan om 18 uur al, om. 6 uur nog donker), zal dus in Juni haar dagbaan (d.w.z. haar baan boven den horizon) geheel in het volle zonlicht doorloopen, zoodat ze, hoewel voortdurend boven. den horizon, geheel onzichtbaar blijft.

Gaan we nu na, op welk gedeelte van haar dagbaan de beschouwde ster het eerst door de zon is overstraald, dan zien we gemakkelijk in, dat dit aan den Oost- of opgangskant geschied is. In begin Januari kon men de ster om 18 uur nog zien opkomen, maar in begin Februari deed ze dit reeds om 16 uur, dus in het volle zonlicht. Aanvankelijk is ze nu nog over een groot gedeelte van haar baan zichtbaar, maar daar ze die baan op steeds vroeger gelegen tijdstippen begint en dus ook steeds vroeger beëindigt, zal men het zichtbare gedeelte van het Oosten af voortdurend zien inkrimpen. Er komt een dag, dat men haar na zonsondergang nog slechts een klein gedeelte van haar dagbaan boven den Westelijken horizon kan zien doorloopen en op zekeren dag ziet men haar voor het laatst ondergaan.

Intusschen gaat de vervroeging van de tijdstippen van op- en ondergang gestadig voort. De opgang heeft in begin Juli plaats om 6 uur, in begin Augustus om 4 uur, in begin September om 2 uur. Er moet dus een dag zijn geweest, waarop men de ster voor het eerst weer heeft zien opkomen. En hetzelfde geldt voor den ondergang, die in Juli om 18 uur, dus in November om 10 uur, in December om. 8 uur en in Januari om 6 uur plaats had.

Er zijn dus in den loop van een jaar vier merkwaardige veranderingen in de zichtbaarheid van de beschouwde ster aan te wijzen: het onzichtbaar worden van haar opgang en daarna ook van haar ondergang en het weer zichtbaar worden van beide verschijnselen. *Het zijn mi deze tijdstippen en niet de dagelijks terugkeerende oogenblikken van verschijnen boven en verdwijnen onder den horizon, die de Grieksche en Latijnsche schrijvers op het oog hebben, wanneer zij bepaalde werkzaamheden in landbouw of scheepvaart en bepaalde meteorologische verschijnselen met behulp van de vaste sterren bepalen.* Het moet dus wel tot misverstand leiden, wanneer men ze in vertaling weergeeft door de woorden, die in de hedendaagsche astronomie uitsluitend voor den dagelijkschen op- en ondergang worden gebezigd.

We zullen nu eerst kennis maken met de termen, waarvan de Grieksche astronomen zich bij de behandeling van de boven beschreven verschijnselen bedienen.

Wanneer een ster tegelijk met de zon opkomt, zegt men, dat zij haar ἀληθινή ἑώρα ἀνατολή (ware morgenopgang) heeft; gaat ze onder op het oogenblik, dat de zon opkomt, dan verkeert ze in ἀληθινή ἑώρα δύσις (ware morgenondergang). Op dezelfde wijze spreekt men van ἀληθινή ἑσπερία ἀνατολή (ware avondopgang) en van ἀληθινή ἑσπερία δύσις (ware avondondergang), wanneer de ster bij zonsondergang opkomt, resp. ondergaat. Al deze vier verschijnselen zijn onzichtbaar, omdat het licht van de zon in den horizon dat van de ster volkomen overstraalt.

Wegens, de voortdurende vervroeging van de tijdstippen van op- en ondergang moet de ster eenigen tijd na haar waren morgenopgang voor het eerst bij haar opkomen zichtbaar worden; men noemt dit haar φαινόμενα ἑώρα ἀνατολή (zichtbare morgen opgang); het verschijnsel wordt bovendien nog omschreven als een opduiken uit, een ontvluchten aan de zonnestrallen (ἐκφεύγεια τὰς τοῦ ἡλίου αὐγὰς).

Om dezelfde reden moet de ster eenigen tijd na haar waren morgenondergang bij haar ondergang zichtbaar worden; ze heeft dan haar φαινόμενα ἑώρα δύσις (zichtbare morgenondergang). Ook deze beduidt dus een te voorschijn, komen uit de zonnestrallen.

Heeft een ster op zekeren dag haar waren avondopgang, dan is het duidelijk, dat zij in de komende dagen niet meer opkomend zal kunnen worden gezien, omdat de opkomst dan vroeger, dus overdag, plaats heeft. Echter moet zij eenigen tijd voor den waren avondopgang voor het laatst bij haar opgang zichtbaar zijn geweest.

Zij had toen haar φαινομένη ἔσπερία ἀνατολή (zichtbare avondopgang); vervolgens is zij in de zonnestrallen verdwenen (περικαταλαμβάνεται ὑπὸ τῶν τοῦ ἡλίου ἀγῶν).

Op dezelfde wijze ziet men in, dat eenigen tijd voor den waren avondondergang de zichtbare avondondergang moet hebben plaats gehad; de ster werd toen voor het laatst ondergaand gezien; op de volgende dagen had dit verschijnsel vroeger plaats en het was toen dus nog te licht om de ster te kunnen waarnemen.

Wanneer we het boven gezegde samenvatten en daarbij gebruik maken van den term *phase* (φάσις), waarmee alle verschillende op- en ondergangen samen worden aangeduid, dan vinden we de volgende regels, die het werken met de ingevoerde begrippen blijken te vergemakkelijken:

- I. Een zichtbare morgenphase komt later dan de ware.
Een zichtbare avondphase komt, vroeger dan de ware.
- II. Bij een zichtbare morgenphase is een ster voor het eerst (bij haar opkomst, resp. ondergang) zichtbaar.
Bij een zichtbare avondphase is een ster voor het laatst (bij haar opkomst, resp. ondergang) zichtbaar.

Naast de tot dusver gebruikte termen, die het voordeel hebben, dat ze verkorte definities zijn, worden, deels bij Grieksche, deels bij latere astronomische schrijvers ook nog de woorden kosmisch en acronychisch gebezigd. De morgenphasen heeten kosmisch, de avondphasen acronychisch, omdat ze een verschijnsel aanduiden, dat bij het begin van den nacht plaats heeft. Men onderscheidt dan dus kosmischen opgang, kosmischen ondergang, acronychischen opgang en acronychischen ondergang, die alle vier weer waar en zichtbaar kunnen zijn. Ten slotte heeft men voor de meest beschouwde phasen, nl voor den zichtbaren morgenopgang en den zichtbaren avondondergang, nog den term heliakisch ingevoeld. Een ster heeft dus haar heliakischen opgang, als ze voor het eerst zichtbaar opgaat, haar heliakischen ondergang, als ze voor het laatst bij haar ondergang zichtbaar is. De heliakische opgang beduidt een te voorschijn komen uit, de heliakische ondergang een verdwijnen in de zonnestrallen.¹

¹ Men hoede er zich achter voor, deze stelling om te keeren. Een ster komt bij haar kosmischen ondergang ook uit de zonnestrallen te voorschijn en ze verdwijnt er in, wanneer ze acronychisch opgaat. Men kan dus de termen op- en ondergang niet interpreteren als een opduiken uit en een onderduiken in de zonnestrallen.

Bij sommige schrijvers over op- en ondergangen ontmoet men een streven, om de omschrijving $\acute{\epsilon}\psi\alpha \acute{\alpha}\nu\alpha\tau\omicron\lambda\eta$ te vervangen door $\acute{\epsilon}\pi\iota\tau\omicron\lambda\eta$ en om voor $\acute{\epsilon}\sigma\pi\epsilon\rho\iota\alpha \delta\upsilon\sigma\iota\varsigma \kappa\rho\upsilon\psi\iota\varsigma$ te zeggen. Dit wordt echter niet consequent volgehouden, zoodat men de uitdrukking $\acute{\epsilon}\tilde{\omega}\varsigma \acute{\alpha}\nu\alpha\tau\acute{\epsilon}\lambda\lambda\epsilon\iota$ naast $\acute{\epsilon}\pi\iota\tau\acute{\epsilon}\lambda\lambda\epsilon\iota$. kan aantreffen en zelfs de combinatie $\acute{\epsilon}\tilde{\omega}\varsigma \acute{\epsilon}\pi\iota\tau\acute{\epsilon}\lambda\lambda\epsilon\iota$ voorkomt. Wel zeer gebruikelijk blijkt $\kappa\rho\upsilon\pi\tau\epsilon\tau\alpha\iota$ als synoniem van $\acute{\epsilon}\sigma\pi\epsilon\rho\iota\omicron\varsigma \delta\upsilon\tilde{\nu}\epsilon\iota$. Het is hier niet de aangewezen plaats om dieper op den astronomischen kant van de zaak in te gaan. We laten dus de behandeling van de methode, waardoor men de tijdstippen der verschillende fasen kan berekenen, achterwege en spreken ook niet over de wijze, waarop de tijdvakken, die ze van elkaar scheiden, van de plaats van de ster aan den hemel-afhangen. Het blijkt, dat de Grieksche astronomen de hierbij optredende problemen volledig hebben beheerscht en dat ze met name op de hoogte zijn geweest met het merkwaardige feit, dat de volgorde der vier fasen niet voor alle sterren dezelfde is.

Wel mogen hier nog enkele opmerkingen over het voorkomen van de behandelde begrippen in de niet-specifiek astronomische literatuur een plaats vinden.

Vooreerst deze, dat het verwonder in g wekt, de termen op- en ondergang in den boven uiteengezetten zin van phase te zien gebruiken zonder dat daarbij woldt aangegeven, of de morgen- dan wel de avondphase bedoeld wordt. Wanneer bij voorbeeld Hesiodus (*Opera et Dies*, 383 seq.) zegt, dat men met oogsten moet beginnen $\text{Πλη\acute{\alpha}\delta\omega\upsilon\tilde{\nu} \acute{\epsilon}\pi\iota\tau\epsilon\lambda\lambda\omicron\mu\epsilon\nu\acute{\alpha}\omega\upsilon\tilde{\nu}}$ en met ploegen $\text{Πλη\acute{\alpha}\delta\omega\upsilon\tilde{\nu} \delta\upsilon\sigma\omicron\mu\epsilon\nu\acute{\alpha}\omega\upsilon\tilde{\nu}}$, dan wordt de lezer geacht te weten, dat de eerstgenoemde opgang een morgenopgang is (het woord $\acute{\epsilon}\pi\iota\tau\acute{\epsilon}\lambda\lambda\epsilon\iota\upsilon$ wordt hier dus al in den zin van den lateren astronomischen vakterm gebezigd) en de daarna vermelde ondergang een morgenondergang en geen heliakische. De beide data zijn voor den tijd van Hesiodus in Griekenland, uitgedrukt in den Juliaanschen kalender, opv. 19 Mei en 3 November. Zij geven de oorspronkelijke indeeling van het jaar in twee seizoenen, $\theta\acute{\epsilon}\rho\omicron\varsigma$ en $\chi\epsilon\iota\mu\acute{\omega}\nu$, aan, zooals bevestigd wordt door wat Aratus, *Phaenomena* vs. 264 seq. van de Pleiaden zegt: „Zij zijn alle klein en lichtzwak, maar beroemd wentelen zij vroeg en laat rond volgens den wil van Zeus, die hun opdroeg, het begin van zomer en winter aan te kondigen en het aanbreken van den ploegtijd”.

Een andere door Hesiodus vermelde phase (op. cit. vs. 598) is de morgenopgang van Orion (9 Juli van den Juliaanschen kalender);

deze wordt ongeveer een halve maand later gevolgd dooi den morgenopgang van Sirius¹, waarmee men later in der regel de ὄπώρα heeft laten beginnen (als begindatum wordt echter ook wel de morgenopgang van Orion opgegeven). De in het begin van dit altikel geciteerde omschrijving van dit jaargetijde zou dus, om voor den hedendaagschen lezer begrijpelijk te zijn, moeten luiden: van den morgen- (of heliakischen) opgang van Sirius tot den morgen- (of kosmischen) ondergang van de Pleiaden.

Het gebruik van de woorden ἀνατολή of ἐπιτολή en δύσις zonder nadere bepaling blijkt voor de Grieksche schrijvers ook wel eens moeilijkheden te hebben opgeleverd. Een typeerend voorbeeld hiervan vormen de volgende verzen van Hesiodus (op. cit. vs. 565 seq.)

Εὐτ' ἂν δ' ἔξήκοντα μετὰ τροπὰς ἡελίοιο
 χειμέρι' ἐκτελέσει Ζεὺς ἥματα, δὴ ῥα τότ' ἀστήρ
 Ἄρατοῦρος προλιπὼν ἱερὸν ῥόον Ὠκεανοῖο
 πρῶτον παμφαίνων ἐπιτέλλεται ἀκροκωέφαιος.

Volgens deze omschrijving zou Arcturus dus 60 dagen na het wintersolstitium *voor het eerst* zichtbaar in de schemering opkomen. De dichter denkt dus kennelijk aan een morgenopgang (zie regel II). Echter had in den tijd van Hesiodus in Glicienland circa 60 dagen na het wintersolstitium niet de morgen-, maar de avondopgang van Arcturus plaats, waarbij de ster bij haar opkomst *voor het laatst* in de (avond)schemering zichtbaar was. Van den morgenopgang van Arcturus is terecht sprake in vs. 610, waar gezegd wordt, dat wanneer de roosvingerige Eeos Arcturus ziet, men een begin moet maken met den wijnoogst.

Dezelfde vertrouwdheid met de fasen der vaste sterren, die Hesiodus bij zijn lezers aanneemt, wordt ook door latere schrijvers ondersteld. Als een voorbeeld uit een garisch anderen tijd kan de veelvuldige vermelding van niet nadei bepaalde en dus blijkbaar bekend geachte sterphasen in de gedichten van Horatius dienen. Men zie b.v. de regels uit de eerste ode van het derde boek, waar sprake is van den „saevus Arcturi cadentis impotus aut orientis Haedi”. Hier wordt de avond- (of heliakische) ondergang van Arcturus bedoeld en de avond- (of acronychische) opgang van

¹ In Egypte gold deze phase als teeken voor het begin van het wassen van den Nijl. Wij gebruiken tegenwoordig nog den van hetzelfde verschijnsel afgeleiden term bondsdagen. (Sirius = Κύων, de hond van Orion.)

Haedus (in het sterrebeeld van den Voerman), die beidde in October plaats hebben. Combineert men dit voorbeeld met de boven aangehaalde versregels van Hesiodus over de Pleiaden, dan heeft men dus in twee citaten alle vier de fasen vermeld gevonden.

Volledigheidshalve merken we nog op, dat de boven geciteerde opgang van Vindemiator, die het teeken voor het begin van den wijnoogst was, een morgenopgang is geweest.

E. J. DIJKSTERHUIS.

Invloed van de Isismysteriën in een tragedie van Seneca?

In het artikel van Prof. Enk over Seneca als treurspeldichter (Herm, XV, 106—111; 113—120; 129—134; 145—150) moeten de citaten uit den Hercules Furens (838 v. v.) en de Phaedra (1256 v. v.) den lezer, die in godsdienstgeschiedenis belangstelt, wel bijzonder getroffen hebben. Misschien zelfs is de gedachte wel bij hem opgekomen of het niet eens de moeite waard zou zijn deze tragedies te onderzoeken als bron voor onze kennis van de religie in de Oudheid, zooals dit ook met de nieuwe Attische comédie gebeurde¹.

Hier zullen wij de plaats uit de Phaedra eenigszins nader beschouwen. Achter het disponere of concinnare corpus schuilt de primitieve gedachte, dat het organisch geheel van het lichaam van den doode een noodzakelijke voorwaarde is voor diens herrijzenis².

Deze gedachte vinden wij zoowel bij de Egyptenaren als bij de Grieken. Telkenjare werden in Egypte de Osirismysteriën gevierd. Deze waren een dramatische voorstelling van de geschiedenis van den dood en de herrijzing van dezen god³. Het verhaal daarvan luidt in het kort aldus: Osiris, de goddelijke koning en leermeester van Egypte, de zoon van hemel en aarde, werd door zijn broer Set (Typhon) arglistig om het leven gebracht. Toen zijn gemalin Isis het lijk gevonden had, wist Set zich daarvan wederom meester te maken en woedend scheurde hij het in stukken. Volgens één der lezingen

¹ J. Gunning, De nieuwe Attische comédie als bron voor de kennis der Grieksche religie. Diss. Utrecht, 1940.

² W. B. Kristensen, Het leven uit den dood. Haarlem, 1926, 128 v.v.

³ Vgl. over de opvoering van dit „passiespel” H. Schafer, Die Mysteriën des Osiris in Abydos unter König Sesostris III. Leipzig, 1904, 20 v. v.

zocht Isis de verspreide ledematen bij elkaar en voegde deze zoo samen, dat het lichaam weer heel en ongeschonden werd, terwijl zij het tot nieuw leven wekte.

Aan het mummificeeren, zooals wij dit uit historischen tijd kennen, is het gebruik voorafgegaan om het lijk in stukken te snijden en daarna weer ineen te zetten, gelijk ook met het lijk van Osiris geschied was. Telkens weer wordt in de teksten aan den gemummificeerden doode verzekerd, dat zijn lichaam intact is en zijn ledematen hereenigd zijn¹.

Verschillende prae-Helleensche begrafenisgewoonten wijzen eveneens op het geloof, dat het oiganiscb geheel van het lichaam een voorwaarde was voor de wederopstanding. De functie van het doodenmasker bijv. wordt door Glotz aldus beschreven: *Un portrait indestructible devait doubler éternellement le corps périssable*².

In de Ilias worden de lijken der vijanden aan honden en roofvogels overgelaten, opdat deze hun lichaam geheel en al uit elkaar rukken, verspreiden en vernietigen³.

Ook in enkele zeer oude mythen komt dezelfde gedachte tot uiting. Zoo staakte bijv. Aetes de vervolging van Iason en Medea om eerst de verstrooide stukken van Absyrtus' lijk te verzamelen, juist zooals Medea verwacht had (Ovidius *Tristia* III, 9, 30 v.v.). Hij vervulde hiermee een godsdienstigen plicht tegenover zijn zoon. Vóór alles moest gezorgd worden, dat van het lichaam niets verloren ging, waardoor de opstanding verhinderd zou kunnen worden.

Speciaal in de Dionysusmysteriën bleef dit geloof ook in lateren tijd voortleven. Dionysus werd door de Titanen verraderlijk vermoord en verscheurd. De stukken werden door Apollo verzameld en volgens één der overleveringen weer in elkaar gepast, om daarna opnieuw tot leven gebracht te worden.⁴

Nagenoeg algemeen wordt door de tegenwoordige geleerden aangenomen, dat de Dionysusmysteriën onafhankelijk van die van

¹ C. J. Bleeker, *De overwinning op den dood naar oud-Bgyptisch geloof*. Den Haag, 1942, 61 en 49.

² G. Glotz, *La civilisation égéenne*. Paris, 1923, 320.

³ U. von Wilamowitz, *Der Glaube der Hellenen* I. 1931, 305. Vgl. over het ontrukken van het lichaam aan de sterfelijkheid ook E. Rohde, *Psyche. Seelencult und Unsterblichkeitsglaube der Griechen*¹⁰. Preiburg-Leipzig, 1923, 63 v.v.

⁴ Rohde 424, 1.

Osiris ontstaan zijn, ondanks vete overeenkomsten en groote gelijkenis¹.

Door deze en vele andere gemeenschappelijke gedachten van Grieken en Egyptenaren op godsdienstig gebied vond de onderneming van Ptolemaeus I om het Egyptische geloof met allerlei elementen uit de Grieksche mysteriën te verbinden een goed voorbereiden bodem en de zoo ontstane nieuwe godsdienst verspreidde zich snel door de Hellenistische en Romeinsche wereld². Een hoogtepunt werd onder Nero bereikt. Deze erkende officieel de gehelleniseerde Isisdiensten³. In dien tijd werd te Rome ieder jaar omstieeks het begin van November een soort van passiespel opgevoerd, evenals in het oude Egypte, waarvan alle bijzonderheden niet bekend zijn, maar dat door Cumont aldus gereconstrueerd en weergegeven wordt⁴: Isis, accablé de douleur, cherchait au milieu des plaintes désolées des prêtres et des fidèles le corps divin d'Osiris, dont les membres avaient été dispersés par Typhon. Puis le cadavre retrouvé, reconstitué, ranimé, c'était une longue explosion de joie, une jubilation exuberante dont retentissaient les temples et les rues — au point d'importuner les passants. Ce désespoir et cet enthousiasme partagés agissaient fortement sur le sentiment des fidèles.

Nu is het opvallend, dat geen enkele mij bekende Grieksche of Romeinsche tekst⁵ het aaneenpassen der ledematen tot in bijzonderheden verhaalt. Volstaan wordt telkens met een korte mededeeling. Vaak wordt alleen maar het verzamelen vermeld. Slechts in de Phaedra en bij Apuleius (Met. VII, 26), die zooals wij weten in de Egyptische mysteriën was ingewijd, vinden wij een realistische beschrijving van dit gebeuren.

Gezien nu de sterk toegenomen verbreiding van de Isismysteriën in Seneca's tijd, welke gepaard ging met het opvoeren van passiespelen, gezien ook het opmerkelijke realisme, waarmee Seneca den vadei aanspoort tot het ineenzetten van Hippolytus' ledematen —

¹ O. Kern, Art. Mysteriën in Pauly-Wissowa XVI (1935), 1211; O. Weinreich in Deutsche Literaturzeitung XXXVII (1916), 1340 v.v.

² P. Cumont, Les religions orientales dans le paganisme romain. ² Paris, 1909, 115 v.v.

³ H. M. R. Leopold, De ontwikkeling van het heidendom in Rome. Rotterdam, 1918, 111.

⁴ 147.

⁵ Vgl. o. m. Rohde op de aangehaalde bladz. Verder Ovid. Met. XV, 525; v.v. Pindarus Ol. I, 25 v.v.

een realisme, dat wij verder alleen bij Apuleius aantreffen — lijkt mij de veronderstelling geenszins ongerijmd, dat de dichter mede door deze passiespelen geïnspireerd de hier besproken verzen geschreven heeft, waardoor hij nog meer indruk op zijn tijdgenooten moet hebben gemaakt.

Oosterbeek.

E. J. JONKERS.

Jacques Perk's „Die lach”

Het sonnet van Jacques Perk dat ik hieronder heb weergegeven in Latijnse verzen zal ieder bekend zijn. Voor den klassiek-geïnteresseerde heeft het deze bijzonderheid, dat het in zijn slot-vers een stil saluut brengt aan den „vader der poëzie”; naar de jonge dichter zelf aan zijn vriend en studiegenoot Kloos heeft meegedeeld bezat de in het epos steeds weerkerende wending van het *μίμνειν Ἠόα δῖαν* een grote bekoring voor hem. Terloops — details zouden buiten ons kader voeren — zij hier tevens vermeld, dat de inleidende vergelijking en de metaphoor van de eerste terzine ontleend zijn aan een tweetal gedichten van Hooft. Diens sonnetten *Voor 't droevighe gemoedt . . . en Van purper en van goudt . . .* (Ed. van Slooten, bl. 77 en 153) hebben in hun kwatrijnen de grondmotieven geleverd, waaruit dit bij alle navolging oorspronkelijk en met een sterk-persoonlijke toon tot ons sprekend gedicht is opgebouwd.

Zoals wanneer opeens de zonneshijn
 Door 't zwart der breede wolken heen komt breken,
 En schittert in de tranen, die er leken
 Van blad en bloem, als vloeiend kristallijn,

Zóó, dat het weenen lachen schijnt te zijn:
 Zoo is, wat mij ontstemt, opeens geweken,
 Mathilde! ontsluit uw mond zich om te spreken,
 En doolt een glimlach om uw lippen, fijn: —

Doch van den lach is glimlach dageraad,
 En klinkt uw lach, hoe drinken hem, mijne ooren!
 De vreugde vaart door pols en vezel rond, —
 En niet geloken oog zie 'k uw gelaat
 Zoo zonnig: 'k meen uw zilvren lach te hooren,
 Wanneer ik roerloos wacht op de' uchtendstond . . .

Sol veluti latas subito cum dissipat umbras,
Vitro ceu tereti flos foliumque nitet,
Quisque modo flebant, lacrimis ridere videntar,
Haud aliter misero quod mihi cumque mali est,
Fugit, tu, mea lux, blando simul incipis ore,
Sub-risusque errat nescioquid labiis . . .
At subrisus enim risus Aurora sonantis;
Cum sonat, — ut cupidis auribus usque bibo!
Gaudia pertrepidant venas fibrasque per omnes;
Quin, vel compositis aspicio te oculis
Fulgentem, argenteum videorque audire cachinnum,
Ortus luciferos dum recubans maneo.

J. D. MEERWALDT.
